

ETNOLOGIYANING ASOSIY YO'NALISHLARIGA OID BA'ZI MULOHAZALARI

TTA Urganch filiali "Ijtimoiy fanlar" kafedrasida o'qituvchisi

Baxtiyeva Oltinoy Baxtiyeva qizi

Maqolaning qisqacha mazmuni: *Mazkur maqolada etnologiya fanining asosiy yo'nalishlarga bo'linishi va ulardagi dolzarb masalalarga shuningdek, etnologiya fani yo'nalishlarida faol izlanishlar olib borayotgan olimlar asarlari va tadqiqotlari xususida so'z bordi va ba'zi mulohazalar yoritib o'tildi.*

Аннотация: *В данной статье рассмотрено деление науки этнологии на основные направления и актуальные проблемы в них, а также работы и исследования ученых, активно ведущих исследования в направлениях науки этнологии, и даны некоторые комментарии. выделено.*

Annotation: *In this article, the division of the science of ethnology into the main directions and the current issues in them, as well as the works and researches of scientists who are actively researching in the directions of the science of ethnology, were discussed and some comments were highlighted.*

Kalit so'zlar: *Sotsiologik, ideologik, sentimental, antropolog, o'zbeklar, Etnologiya, elatlar, ijtimoiy tuzumlar, evolyutsionizm, arxeologik, Neoevolyutsionizm, iroxezlar*

Ключевые слова: *Социологический, идеологический, sentimentalный, антрополог, узбеки, этнология, народы, социальные системы, эволюционизм, археологический, неэволюционизм, ирокезы*

Keywords: *Sociological, ideological, sentimental, anthropologist, Uzbeks, Ethnology, peoples, social systems, evolutionism, archaeological, Neoevolutionism, Iroquois*

Har bir fan o'ziga xos uslub, konsepsiya, maktab va yo'nalishlarga asoslanib rivojlanadi. Etnologiya fan sifatida shakllana boshlagan davrdan buyon muayyan nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan, zamon talabiga javob bera oladigan har xil maktab va Germaniyada etnologiya fani va evolyutsionizm ta'lichopqi asos solgan Adolf Bastian (1826-1925) yirik ta'limotchi va etnologiya fani tashkilotchisi bo'lib tanilgan. U jahonning turli mintaqasida to'qqiz marta o'tkazilgan ekspeditsiyalari natijasida juda ko'p etnografik materiallar to'plab, muayyan yagona nazariyani yaratishga muvassar bo'lgan. Bastianning eng asosiy bosh g'oyasi shundan iborat ediki, barcha elatlar umumiy dunyoqarashga ega bo'lib, oddiylikdan murakkablikka o'tish evolyutsiyasidan iborat. Etnologiya faniga evolyutsionizmni tatbiq etgan Lyus Genri Morgan (1818-1881) alohida mavqega ega. Bu mashhur Amerika etnologi o'z zamonasida barcha olimlarga nisbatan yangi nazariya-dan ko'proq va samarali foydalangan. Morgan 40 yillik umrini Amerika tub aholisi - iroxezlar va boshqa qabilalarai o'rganishga bag'ishlangan asarlarida mazmunli va ko'p qirrali g'oyalarni ko'tarib chiqdi. Bu tashabbuskor etnolog olim o'zining asosiy naza-riy tushunchalari va g'oyalarni «Qadimgi jamiyat» (1877)

nomli asarida bayon etgan. Unda muallif uchta eng muhim etnologik mu-ammolarni hal qilgan: insoniyat tarixida ibtidoiy urug'chilik tuzu-mining o'rni va ahamiyati, oila-nikoh munosabatlarning shaklla-nish tarixi va insoniyat tarixini davrlashtirish masalalari. Morganning ta'rificha, urug'chilik jamoasi qadimgi ijtimoiy tuzumlar - osiyolik, yevropalik, afrikalik, amerikalik va avstraliyaliklarning barchasida umumiy xarakterga ega. Uning taklif qilgan davrlashtirish ta'limoti etnografik, tarixiy va arxeologik ma'lumotlarni yaxlitlab, har bir xalqning umuminsoniy tarixdagi o'z o'rnini aniqlashga im-kon berdi. L.Morganning asarlari evolyutsionizm nazariyasining ijo-biy tomonlarini to'ldiribgina qolmay, u insonlar tarixini haqqoniy o'rganishga xizmat qildi va yuqori darajaga ko'tardi. Rus etnograflari ichida ham evolyutsionizm nazariyasi keng tarqalgan. Ular ham Yevropa va Amerika evolyutsion maktab va-killari (J. Lyobbok, M. Lennan, E. Teylor, A. Bastian, L. Morgan) ning asarlari orqali o'z tarixini, nikoh-oila munosabatlari va din tarixini o'rganishga, tadqiq qilishga intilganlar. Bundan tashqari, mazkur etnologiya klassiklarining asarlarini qisqa muddat ichida rus tilida nashr etilishi Rossiyada o'sha davrda yangi fanga qiziqish kuchayganligidan, har xil nazariy yo'nalishlarni tarqalishiga imkoniyat tug'ilganligidan dalolat beradi. Neoevolyutsionizm g'oyalari esa Michigan universitetining professori, atoqli etnolog Lesli Uayt («Madaniyat evolyutsiyasi», «Madaniyat to'g'risidagi fan» asarlari va hokazo), uning shogirdi va izdoshi Marshall Salins, mashhur etnolog va arxeolog Julian Styuard asarlarida yorqin ifodasini topgan. Masalan, Lesli Uayt ilmiy dunyoqarashidagi o'rta tushuncha - madaniyat aslida simvol (belgi)lardan tashkil topgan, degan tushunchadir. Madaniyat evolyutsiyasi, Uayt fikricha, asosan, texnologik taraqqiyotdan iborat bo'lib, u evolyutsiyaning «sotsiologik», «ideologik» va «sentimental» kabi o'zaro bog'liq muhim qismlariga kuchli ta'sir o'tkazadi. Ijtimoiy taraqqiyotning dastlabki shakli oila, kishilik jamiyati va madaniyat evolyutsiyasining negizi mulk hisoblanadi. Uayt o'zining juda ko'p asarlarida «antropolog» (etnolog)larni akademik tadqiqot qobig'i bilan cheklanmay, katta nazariy va hayot o'rta qo'ygan amaliy masalalarni dadil hal qilishga chaqiradi. Styuard ham ko'p asarlari-da evolyutsion g'oyani g'oyat xilma-xil madaniyatlar bilan, ijtimoiy hayot shakllari bilan birma-bir moslashtirishga intiladi. Etnologning asosiy vazifasi, deydi u, faqat madaniyatlarni izohlabgina qolmay, balki ularning taraqqiyot qonunlarini aniqlashdan, kishilarning o'zaro munosabatlari va ularning tevarakat-atrofidagi muhitni o'rganishdan ham iboratdir. Ayrim mamlakatlarda an'anaviy o'lkashunoslik doirasidan chiqilib, boshqa xalqlarni o'rganishga o'tish jarayoni sezilmoqda. Xususan, Polshada «o'zbeklar» nomli monografiya yaratilgan. Germaniyada etnologiya fani urushdan keyin bir qadar boshqacha sha-roitda, ilmiy kadrlarning bir qismi natsizm tuzumi davrida halok bo'lganligi, bir qismi chet ellarga qochganligi tufayli fashistik maf-kura qoldiqlariga qarshi kurash olib borish barobarida rivojlandi. Nazariy va amaliy masalalarni yangi muayyan pog'onaga ko'tar-gan va jahon etnologiya fanida o'ziga xos obro'ga ega bo'lgan mak-tabning paydo bo'lishi va shakllanishi ajoyib etnograf va sharqshunos, atoqli olim S.P. Tolstov nomi bilan

bevosita bog'liqdir. U etnografiya fanini jahon ilm sahnasiga ko'tarib, uning ham nazariy, ham amaliy jihatdan yagona, izchil, barcha xalqlarni teng tadqiq qiluvchi tarixiy fan ekanligini tasdiqlash yo'lida hormay-tolmay xizmat qildi. S.P. Tolstov etnografiya fanining maqsadi va vazifalarini belgilab, bu fan xalqlar madaniyatining milliy va etnik xususiyatlarini o'rgana-di, «turli tarixiy davrlarda paydo bo'lgan qatlamlarini» ochib beradi, deb ta'kidlagan edi. Nihoyatda keng va teran bilim egasi bo'lgan S.P. Tolstov sharq xalqlari moddiy va ma'naviy madaniyatini o'rganishdagi katta xizmatlari uchun o'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining faxriy a'zosi qilib saylandi. Bu mashhur tadqiqotchi hozirgi etnik jarayonni o'rganishga alohida e'tibor berar edi. Mazkur olijanob vazifani bajarishda bir qator iste'dodli etnolog olimlar ham hormay-tolmay mehnat qilib, ancha yutuqlarga erishdilar. Bular ichida S.P. Tolstov bilan birga ishlagan atoqli tadqiqotchilar: P.I. Kushner, I.I. Potexin, L.P. Potapov, G.F. De-bes, M.O. Kosven, S.A. Tokarev, M.G. Levin, N.N. Cheboksarov, B.O. Dolgix, D.A. Olderogge, N.A. Kislyakov, T.A. Jdanno bo'ldilar. So'nggi yillarda yetishib chiqqan va etnografiya fanining rivojiga sahnoqli hissa qo'shgan tadqiqotchilar Yu. V. Bromley, Yu. P. Averkiyeva, S.I. Bruk, V.P. Alekseyev, V.I. Kozlov, F.F. Its, G.E. Markov, B.A. Andrianov, V.K. Chistov, S.I. Vaynshteyn, R.K. Kuzeyev, V.V. Ginzburg, M.V. Kryukov, R.N. Ismagilova, Yu.V. Arutyunyan, Yu.I. Semenov, N.A. Butinov, S. Kamolov, K. Shoni-yozovlar o'zlarining ajoyib asarlari bilan tanildilar. Xullas, alohida qayd qilish lozimki, keyingi davrda ko'plab iste'dodli olimlar milliy etnologiya fanini o'z asarlari bilan boyitib zamonaviy dolzarb mu-ammolarni hal qilishda o'zlarining muayyan hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Barcha Yevropa mamlakatlarida etnologik tadqiqotlar maxsus ilmiy tashkilotlar, universitetlar, kafedralar va muzeylar doirasida mar-kazlashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Ashirov , Sh. Atajonov “ Etnologiya” , Tosh- 2007// O'zb Milliy kutubxona nashriyoti.
2. Jabborov I., O'zbekxalqi etnografiyasi, T., 1994;
3. Shoniyozov K., O'zbekxalqining shakllanish jarayoni, T., 2001;
4. Doniyorov A. X., O'zbekiston etnografiyasi tarixidan ayrim lavhalar, T., 2003;
5. Doniyorov A.X., Mustaqil O'zbekiston etnografiyasi tarixshunosligining ayrim masalalari, T., 2003;
6. O'zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondashuvlar, T., 2004.
7. Неразик Е.Е. К проблеме развития городов Хорезма // В кн.: Культура и искусство древнего Хорезма. — М.: «Наука», 1981, с. 219-227.